SAYI 436
150.000 TL

arkitekt

ÇEŞME YARIMADASI

KOCAELİ
DİYARBAKIR
VAN DENİZİ

KENT, MEKAN VE İNSAN:

Aydın Boysan
Prof. Erol Eti
Tan Oral
Prof. Metin Sözen
Prof. İlter Turan

4/96

Scanned by CamScanner

Yayıncı: Nokta Basın A.Ş.
İmtiyaz Sahibi ve Genel Yönetmen:
Masum Türker
Başkan Vekili ve Genel Müdür:
Kemal Gönül
Sorumlu Yayın Yönetmeni:
Rifat Dedeoğlu
Fotoğraf Editörü:
Oktay Ankın
Yazı İşleri:
Barış Kaya
Ebru Yavuz
Danışma Kurulu:
Dr. Zeki Sayar
Prof. Dr. Ara Altun
Aydın Boysan
Prof. Dr. Erol Eti
Tan Oral
Prof. Dr. Metin Sözen
Prof. Dr. İlter Turan
Prof. Dr. Faik Yaltırık
Teknik Sekreter:
Ayhan Görmez
Müessese Müdürü:
Teoman Üsküplü
İdari ve Mali İşler Müdürü:
H. Mehmet Coşkun
İdare Müdürü:
Taner Kara

Reklam Bölüm Başkanı:
Kadriye Filiz Ünlü
Reklam Koordinatörü:
Pınar Alçıcı
Reklam Müdürü:
Nuray Berktav
Reklam Md. Yrd.:
Neyran Çınar
Ankara Reklam:
Ziya Mumcuoğlu
Reklam Rezervasyon: (212) 281 99 16-17

Teknik Koordinasyon:
Ufuk Doğrusözsöyleyen
Belge Bilgi Merkezi:
Tuncay Güngör (Şef)
Teknik Müdür:
Yalçın Sevindik
Satış Müdürü:
Serdar Pekiner
Dış Bürolar:
BONN Lale Çakıroğlu, PARİS Belkıs Kılıçkaya, LONDRA Faruk Eskioğlu, ROMA Dilek Gülmen, LEFKOŞE Mesut Günsev,
Almanya (Abone ve Reklam)
A.G.A Marketing Postfach 40 01 12
D-63246 Neu Isenburg
Tel. & Faks: 49/6102/33726
Yönetim Yeri:
Arkitekt Yaşama Sanatı Dergisi, Büyükdere Cad., Ali Kaya Sok., No: 8, 80720, Levent, İstanbul Tel: (212) 281 99 16 (12 hat)
Fax: (212) 270 01 23
Ankara Bürosu:
Konur Sok. No: 7/4, Kızılay
Tel: (312) 417 44 50 (5 hat) Fax: (312) 418 35 27
Baskı
Şafak Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş
Ofset Hazırlık:
Nokta Basın A.Ş.
Dağıtım: YAY-SAT A.Ş.

İçindekiler

Kapak Fotoğrafı : Rifat Dedeoğlu

Alaçatı

MEKTUP 4

TANITIM 20

HABİTAT 32

KOCAELİ!.. NEREYE DOĞRU? NASIL? 34

ÇEŞME YARIMADASI
Izmir-Çeşme arası nasıl kurtulur? 38
Alaçatı'dan gelen mektup 46
Taştan Safranbolu'nun yuvası: Çeşme Yarımadası 48
Alaçatı'nın dünü, bugünü 58
Erytrai (Ildırı) 62

KENT, MEKAN, İNSAN 66

VAN DENİZİ 84

MİMARCA DEĞİNMELER 88

YOK OLAN ESKİ ESERLER DİZİSİ: 8
Ya Vedut Sultan Mezarlığı 90

TARİKAT REMİZLERİNİN MİMARİDE KULLANILMASI: 1
Güller 92

DİYARBAKIR
Unutulmaya yüz tutmuş bir sanat: Çömlekçilik 94

Scanned by CamScanner

"1930'larda çekilmiş Diyarbakır testi karbanesi kalfa ve çıraklarından bir grup (Fotoğraf : Adil Tekin)

Diyarbakır'da unutulmaya yüz tutmuş bir sanat:

Çömlekçilik

Yrd. Doç. Dr. Serap Ünal,
Dicle Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi Öğretim Görevlisi

Yaşadığımız hayatın temel öğelerinden olan hava, su, toprak ve ateşin, insanla bütünleştiği bir uğraş olan çömlekçilik, aynı zamanda tüm geçmiş dönemleri geleceğe taşıyan vazgeçilmez bir eleman olmuştur. Neredeyse insanlık tarihiyle birlikte başlayan bu sanata ait ilk buluntulara Anadolu toprakları üzerinde rastlanması bu sanatın geleneksel sanat dallarımız arasındaki önemini iyice belirginleştirmektedir. Ancak, bu öneme ters orantılı olarak günümüzdeki değerlendirmelerin son derece yetersiz oluşu, bu sanat dalımızı yaşayan geleneksel sanat dallarımız arasından koparmak üzeredir. Bu bağlamda, seramik tarihi açısından bütünün önemli bir parçasını teşkil eden Diyarbakır çömlekçiliği de anılan sorunu ciddi boyutlarda yaşamaktadır. Zira geçmiş dönemlerde önemli sayıda çömlek atölyesine sahip Diyarbakır'da günümüzde tek bir atölye haricinde çömlek atölyesi kalmamıştır. Ustası Arif Tekin yönetimindeki bu tek atölye, bir yok oluşa baş kaldırının abidesi gibi durmaktadır.

Elde kalan bu tek belgeden hareket ederek araştırdığımızda; çömlekçiliğin, üretim aşamaları, form ve sosyolojisine etkileri açısından genel görüntüsü ortaya çıkmaktadır.

Diyarbakır çömlekçiliğinin üretim aşamaları

Diyarbakır'da çömlek yapımında kullanılan toprak, Kabi köyü civarında ve Dicle nehri kıyısında sağlanmaktadır. Ancak çömlek yapımına uygun toprağın seçimi ustanın tecrübesine kalmıştır. Temin edilen bu toprak çeşitli araçlarla, yörede *bardakhane* ya da *karbane* denilen 10-30 metre uzunluğa, 5-7 metre genişliğe ve 4-5 metre yüksekliğe sahip, güneş görmeyen toprak zeminli bazalt taşlardan yapılmış atölyelere getirilir. Atölyeye getirilen toprak, uygun bir yere yığılır. Daha sonra bu yığının orta kısmı havuz şeklinde açılarak *kesek* adı verilen iri toprak parçaları orta kısma getirilir ve su verilerektoprağın yumu-

Scanned by CamScanner

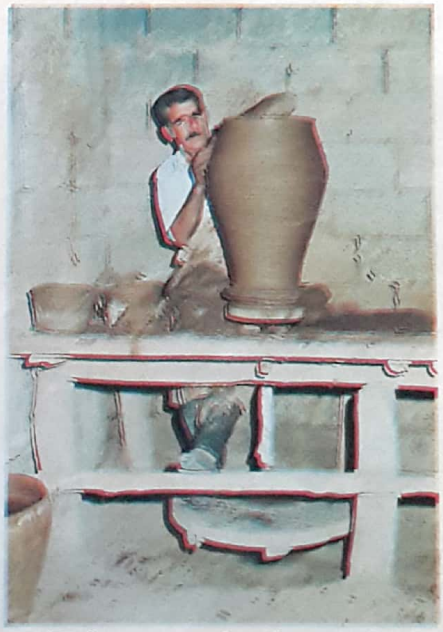
1930'larda çekilmiş Diyarbakır'da testi atölyesinden görüntü (Fotoğraf: Adil Tekin)

şaması sağlanır. Yumuşatılan bu toprak, atölyenin diğer bir köşesine yere ateş külü serpilerek hazırlanan zemin üzerine getirilerek üzerine ayakla basılmak suretiyle yoğrulur. Bu şekilde plastik kıvamına gelen çamur, bir kişinin kaldırabileceği ağırlıklı *mezeke* denilen parçalar halinde üzeri naylonlanmış şekilde tahta zemin üzerine istiflenerek bir, iki gün ekşimeye (dinlenmeye) bırakılır. Dinlenen çamurdan üretim ihtiyacı kadar çamur alınıp, içine kaya tuzu katılarak tekrar ayakla yoğrulur. Tuz çamura iyice yedirildikten sonra çamur, bir sonraki günün üretimi için ekşimeye bırakılır. Çark kullanılarak üretime geçmeden önce zeminine ateş külü serpilmiş *dezgeler* adı verilen yerde *zehk* denilen ve saatlerce süren elle yoğurma işlemi yapılır. Artık çamur, usta tarafından çarkta şekillendirilmeye hazırdır.

Şekillendirme, başlangıçta sol el içte, sağ el dışta olmak üzere kabaca yapıldıktan sonra şekillendirmenin son aşamasına doğru form, küp ve büyük kaplarda *tahta kırtav*, küçük kaplarda ise *bakır kırtav* denilen çeki aletleri ile düzeltilerek son şeklini alır. Çarkta son şeklini alan çömlek, *ketuh* isimli naylon ip yardımı ile kesilip çarkın yüzeyinden alınarak atölyenin içinde ya da hava uygun ise dışarıda kurumaya bırakılır. Hafifçe kurumaya yüz tutmuş form, ağız kısmı çark yüzeyine gelecek şekilde yerleştirilip, *carut* diye adlandırılan dip alma aleti ile *cert* denilen dip alma işlemine geçilir. Eğer yapılan forma kulp takılacaksa, çamurun direncini arttırmak amacıyla, *seran kamışı* başlığından yapılmış *tozak* denilen ot veya insan saçı çamura karıştırılarak kulp şekillendirmesi yapılır.

Çömlek son halini aldıktan sonra süsleme amacıyla *tırnaklama* veya *çizme* adı verilen süslemeler uygulanır. Bu süslemeler için genelde kavak ağacı yaprağı, balık, çiçek, ot gibi motifler kullanılır. Pişirimi öncesi son halini alan çömlekler asma katta kurumaya bırakılır. Fırın kapasitesi kadar iş yapıldıktan sonra fırınlamaya geçilir.

Diyarbakır çömlekçi fırınları, yörede bol miktarda bulunan dişi ba-

Arif Tekin usta çalışırken görüntü

Scanned by CamScanner

Fırın görüntüsü

zalt taşları ile inşa edilmiştir. Fırına çömleklerin yerleştirilmesi tamamlandıktan sonra, ön kurutma amacıyla fırının kapısında çalı-çırpı ile ateş yakılır ve fırının dış çeperine ısının geldiği elle hissedilene kadar yakma işlemine devam edilir. Daha sonra kapıda yakılan çalı-çırpı fırının iç kısmına doğru itilir, üzerine odun ve çeltik kabuğu ilave edilerek gür ateş elde edilir. *Otlama* denilen bu işleme ateş bacadan gözükene kadar devam edilir. Yaklaşık dört saat bu işlemden sonra fırın soğumaya bırakılır ve ertesi gün boşaltılır.

Çeltik yığında form görüntüsü

Sıralama işlemi yapılmak istendiğinde yöreye özgü yeşil sır, daldırma yöntemi ile çömleklere uygulanır. Sırlanan çömlekler, sırsız pişirimden farklı olarak tozsuz yakacaklar kullanılmak suretiyle beş saat süre ile yeniden pişirilir.

Diyarbakır çömlek formları

Diyarbakır çömlekçiliğinde, formların işlevsel olması ön plandadır. Boyutlar, gereksinmelere göre belirlenmiş ve bu doğrultuda isimler verilmiştir.

a) Bardak, tas, maşrapa: Pişmiş topraktan yapılmış tek kuplu su kaplarıdır.

b) Cirdon (Mezarlık testisi) : Küçük yaşta ölen çocukların hayrına içine su doldurup, üstüne elma konularak başka çocuklara verilir.

c) Küp: Geçmişte olduğu gibi günümüzde de su, pekmez, yağ, çökelek gibi sıvı ya da bakliyat türü katı besinleri saklamaya yarayan geniş karınlı, dar dipli kaplar olarak kullanılır.

d) Testiler: Bardaktan büyük boyutlarda olup ebatlarına göre; iki kulplu, hususi, habene, torli, sarhoş testisi gibi isimler alır. Testiler; kulplu, geniş gövdeli dar boğazlı, emzikli ya da emziksiz pişmiş topraktan yapılmış su kaplarıdır. Diyarbakır testilerinin en önemli özelliği ağzının bitime doğru genişleyerek açılmasıdır.

e) Puhrenk: Su borusu yerine kullanılan, birbirine geçmeli olarak yapılmış formlardır.

f) Kumbara: düdük formları.

g) Dolma taşı: Sırlı ve delikli olan dolma taşı, dolma pişiriminde, kapak altına ağırlık olarak bırakılır.

h) Güveçlik: Yemek pişiriminde kullanılan, ağzı geniş çukur kaplardır.

Diyarbakır çömlekçi ustalarının eskiden yaptığı bu formların çoğu bugün unutulmaya yüz tutmuş olup sadece çömlekçi ustası Arif Tekin tarafından Mardin kapısındaki atölyesinde yaşatılmaya çalışılmaktadır.

Diyarbakır'da çömlekçilik üzerine rivayetler

Nesiller arası söylenti şeklinde günümüze kadar gelen ve anonim olarak anlatılan bilgilere göre Nuh Peygamber'in gemisinin Cudi dağına oturmasından sonra Cebrail, (A.S) Nuh Peygamber'e toprağı gösterip çömlek yapımını tarif etmesi üzerine ilk çömlekçilik başlamıştır. Bu nedenle Peygamber icadı olarak kabul edilen çömlekçilik,

Scanned by CamScanner

bölgede kutsal bir meslek olarak bilinmektedir. Bu kutsallığından dolayı evlenmeleri gecikmiş kızların üstüste üç cuma günü niyet tutarak, çömlekçi çarkına çıkmaları ve yedi sefer dönmeleri halinde kısmetlerinin açılacağına inanılır.

Ayrıca evden kaçmış ya da kaybolmuş kişilerin gömlek veya atletleri bir hafta süre ile çarkın demirine bağlanır. Yine inanışa göre bu şekilde çark döndürüldükçe gurbette olan kişi sıkıntıya düşerek bir an önce geriye döner.

Diğer bir inanış ise, düğünden sonra damat evinin kapısında, damadın akrabaları tarafından, içeriye girmeden gelinin eline içi su dolu bir testi verilir. Gelin, bu testiyi yere çarparak kırar. Burada amaç; daha önce yaşanan sıkıntı ve acıların testinin kırılması ile birlikte geride bırakılarak yeni ve mutlu bir hayata başlamaktır.

Atölye genel görüntüsü

Sonuç

Geleneksel sanatlarımız arasında önemli bir yer tutan seramik sanatı ne yazık ki güncellikten çok uzak bir yerdedir. Bir başka deyişle olması gereken yerde değildir.

Seramik sanatı, tarihsel süreci itibari ile başlangıç dönemleri Anadolu'ya oranla çok daha yakın geçmişe dayalı ülkelerde çok daha etkili bir şekilde desteklenmektedir. Neolotik döneme dayanan çömlekçiliğin ilk bulgularının Anadolu'da özellikle Diyarbakır yöresinde ortaya çıkarıldığı göz önüne alındığında; bu geleneksel sanatımızın ne denli yalnız bırakıldığı apaçık ortadadır.

Diyarbakır'da çömlekçilik sanatı belli bir seviyeyi korumaktan öte gittikçe kaybolmaya yüz tutan, hatta tamamen kaybolmak üzere olan bir sanat dalı haline gelmiştir. Şöyleki; 1970-1975 yılları arasında Diyarbakır'da yirmi civarında çömlekçi atölyesi mevcut iken bu sayı günümüzde sadece tek atölyeye inmiş olup o da halen son ustasıyla var olma mücadelesi vermektedir.

Seramik coğrafyası açısından son derece önemli olan bu bölgenin son ve tek atölyesi ile direnen, üreten son temsilcisi ya da başka bir deyişle bu çömlekçi kahramanı Arif Usta'nın nezdinde, çömlekçilik sanatı desteklenerek yeni Arif Usta'lar çıkarılmalıdır. Aksi takdirde tarihsel kökleri son derece sağlam olmasına karşın bu geleneksel sanatımız, yaşayan sanat dalları arasındaki yerini terketmek suretiyle sadece bir öykü olarak kalacaktır. ■

Değişik formlar (Saksı, Pubrenk, Darbuka, Habene, Testi, Torli, Cirbon)

Scanned by CamScanner